

ЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ В ПРОЗОВИХ ТВОРАХ Т. ШЕВЧЕНКА ТА І. ФРАНКА

Стаття присвячена питанню формування образу малого Мирона, дитини особливого обдарування, в оповіданні І. Франка та братів-близнюків Зосима і Савватія в повісті Т. Шевченка "Близнюки". Звертається увага на неоднозначність людських уявлень про добро і зло.

Ключові слова: добро і зло, філософія позитивізму, І. Франко, формування образу, Т. Шевченко.

Статья посвящена вопросу формирования образа малого Мирона, ребенка особенного дарования, в рассказе И. Франко и близнецов Зосима и Савватия в повести Т. Шевченко "Близнецы". Обращается внимание на неоднозначность человеческих представлений о добре и зле.

Ключевые слова: добро и зло, философия позитивизма, И. Франко, формирование образа, Т. Шевченко.

The article deals with the problem of forming the artistic image of little Myron, a child of peculiar talents and twin brothers Zosima and Savvatiya in the narrative of T. Shevchenko. The author focuses on the controversy of human ideas about good and evil.

Key words: good and evil, philosophy of positivism, I. Franko, forming an artistic image, T. Shevchenko.

Етологічна проблематика посідає вагоме місце у творчості І. Франка. Не менш потужною вона виявляється й у прозовому та поетичному доробку Т. Шевченка.

Автор оповідання "Малий Мирон" системою наявних тут образів мовби переконує нас, що їхня мета "полягає в тому, аби збудити якомога більшу кількість розумової сили і вселити найглибшу любов до істини" [8, 267], а також спонукає реципієнта замислитися над поняттями добра і зла, над складністю і неоднозначністю людських уявлень про добро та зло, отже, й діалектикою, закладеною в цих поняттях, над проблемою вільного вибору людини, поняттям справедливості тощо.

Гадаємо, заради більшого "унаочнення" цих проблем, що їх митці у художній формі прагнуть вирішити, вони обирають дитину, життєвий досвід якої ще не зазнав деформаційного впливу зовнішніх чинників, а також тому, що це дозволило їм глибше проникнути в душу людини через категорії моралі, природних і станових вартостей. Усе це І. Франко формує у системну цілісність, якою є сюжетно-композиційна структура, тип головного героя оповідання, конфліктного механізму в творі, а також образ автора, що виступає у "Малому Мироні" в якості мовби відстороненій, а, проте, дидактичній. Те саме спостерігаємо й у повісті Т. Шевченка "Близнецы". Вже на самому початку твору автор нагадує нам дві суперечні "істини": перша – всі задатки людині дають-

ся від народження, друга – весь розвиток людини визначається обставинами її життя. Т. Шевченко пропонує подивитися, "в какой степени можно верить сей непреложной истине". Автор відзначає, що дитячі враження вмирають тільки разом з нами: "Если его детство было окружено грубою декорацией и такими же актерами", і навпаки, якщо дитинство проведене "на лоне божественной природы и на лоне любящей прекрасной матери и христианина отца, – что такие прекрасные впечатления необоримой стеною станут вокруг человека и защитят его на дороге жизни от всех мерзостей коловратного света". З питаннями виховання і того середовища, в якому живе, а тим паче розвивається молода людина, у повісті Т. Шевченка безпосередньо пов'язана проблема моральності людини.

Етологізм оповідання "Малий Мирон" та інших творів І. Франка на дидактичну тематику своїми витокami сягає "учительної" літератури, а своїм прагненням проникнути в глибини людської душі, навіть окремого суспільного стану, значною мірою живиться також прозою творчістю Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, Є. Гребінки, П. Куліша, М. Костомарова.

Створенням певних моделей поведінки людини (дитини) у творі, І. Франко визначає проблему необхідності виховання народу в цілому – через виховання вільного людського духу, через прищеплення розуміння свободи, сприяння розвитку духовності людини, морального відродження суспільної свідомості, самосвідомості народу.

Своїм твором, героєм цього твору, І. Франко висуває ідею виховання нової людини, "мужичого сина", який постає завдяки процесу виховання не забитим, не відкинутим на маргінеси людського спілкування, а одухотвореним, сформованим за принципом забезпечення найбільшої користі суспільству, створення ідеальної спільноти людей. У цієї людини нової формації (а І. Франко бачить цю формацію на початку свого розвитку, тому його герой – ще підліток) цілковито незвичайними, не схожими на усталені, є і здібності – тобто "індивідуальні особливості особистості" [15, 26], а також і задатки, які дозволяють вести мову, що перед нами – дитина особливого обдарування. І. Франко, гадаємо, навіть убачає в малому Мироні своєрідний ідеал, тому герой твору належить більшою мірою до "прерогативи майбутнього, а в теперішньому цей індивід має справу тільки з тим, що суперечить цьому ідеалові, і вся діяльність (оточення. – П. Ч.) спрямовується на руйнування існуючого" [1, 151].

На нашу думку, малий Мирон є образом дивака, що його зустрічаємо і в повістях Тараса Шевченка: зокрема Степана Левицького ("Близнецы"), Яким Тумана ("Капитанша") та ін. Базовою, за В. Смілянською, є двоплановість зображення: "комічна поведінка не заважає розкриттю шляхетних внутрішніх мотивацій".

Основною причиною непорозуміння і, в цілому, нерозуміння сільською спільнотою Мирона, як показує це письменник у оповіданні, є вираження його вчинків із контексту подій, контексту поведінки дитини в цілому. Тому й складається загальне враження про дитину, що він "якесь не таке, як люди" [11: XV, 65]. Візьмімо лише першу сцену твору: Мирон зацікавився, чи вміє рахувати його товариш, з яким вони граються. Той, у своїй відповіді Миронові, визначається з дивовижним числом: "П'ять сім, парканацять" [11: XV, 65], й таке число не може не збентежити Мирона:

— Парканацять! Ха, ха, ха! А то кілька парканацять?

— Ну, кілька ж має бути? Я не знаю!

— Та то ні кілька. От сядь лишень, будемо рахувати!

Василь сідає, а Мирон починає рахувати, цюкаючи за кожним разом бучком о землю: один, два, три, чотири..." [11: XV, 65].

Перебравши на себе роль учителя, Мирон і не помітив того, що Василь набридло слухати, він підвівся й побіг: "Мирон і не замітив: сидить, цюкає і рахує далі й далі. Надійшов старий Рябина, кахикає, харкотить і охає, — Мирон не чує, все своє. Старий зупинився близ нього, слухає, слухає... Мирон дорахував уже до чотириста" [11: XV, 65].

Поміркуймо: що робить Мирон? Довідавшись, що його товариш помиляється при рахуванні, — він вчить його рахувати правильно, тобто виходить із розуміння поняття добра, яке в загальній формі можна визначити як те, що "оцінюється позитивно, розглядається як важливе і значне для життя людини і суспільства. Добро є те, що дозволяє людині і суспільству жити, розвиватися, досягати гармонії і досконалості" [4, 10].

Далі І. Франко показує, як це саме явище можна усвідомити в якості зла, і тут ми спостерігаємо кардинальні відмінності, цілковиту неспіввідносність, розходження в моральній оцінці того, що відбувається. Дід Рябина, не знаючи, що робить Мирон і навіщо він "цюкає за кожним разом бучком о землю" (а Мирон це робить задля виділення кожної правильно названої ним цифри), — обертає вчинок Мирона у власній інтерпретації на зло: "А ти, не вітцівська дитино, е! <...> Та ти землицю святу б'єш, е? Ти не знаєш, що землиця — наша мама? Дай суди той бучок!" [11: XV, 65].

Переконаємося, що тлумачення вчинку Мирона визначається без найменшої спроби зрозуміти як причини цього вчинку, так і його суть: кожна людина, цим наголошує І. Франко, один і той самий вчинок здатна сприйняти відповідно до своєї готовності до адекватного сприйняття певного явища.

Дід Рябина, замість того, аби зрозуміти, що відбувається, осуджує малого. Як показує І. Франко, логіка відсутня не у вчинку дитини, а у вчинку людини, чії роки і розум, здавалося б, мали виступати запорокую слушності поведінки людини.

Внаслідок того, що "людина освоює і пізнає дійсність лише у міру своєї здатності залучати до своєї діяльності і обіймати нею певні фрагменти Універсуму" [6, 59], – дід постає в тій самій ситуації, що і малий Мирон: "Мирон дав (бучок. – П. Ч.), не розуміючи майже, чого хоче від нього старий. Рябина шпурнув бучок геть у кропиву. Мирон трохи не заплакав, не так за бучком, як за тим, що старий перервав йому рахунок" [11: XV, 66]. Ситуація нерозуміння явища провокує непорозуміння між людьми, і воно, як зауважує І. Франко, здатне лише зростати. Саме тому дід Рябина наполегливо і навіть гнівно промовив: "Іди додому та "Отче наш" говори, е-е-е, аніж маєш такі збитки робити! – сказав старий з суворим видом і пошкандибав далі. Мирон довго глядів за ним, усе ще не можучи зрозуміти, за що се старий прогнівався і чого хоче від нього" [11: XV, 66].

Ці кардинальні розходження в оцінках одних і тих самих явищ зумовлені відмінністю у розумінні того, що є добро і що таке зло. Однак зрозуміло і те, що добро – як поняттю – властиве не порушення наявного в природі речей балансу, чого дотримується Мирон і що своєю поведінкою заперечує дід Рябина.

Письменник цією ситуацією закладає іще, на нашу думку, один концепт: тут наявне неспівпадіння, протиріччя інтересів, яке зумовлене віковим чинником: малий Мирон своїм життям спрямований у майбутнє, цим пояснюється його потяг до знань, прагнення збагатити ними іншого. Натомість дід Рябина – весь у минулому; його розум сягає не далі поверхневих зауважень щодо зовнішніх, сучасних виявів життя, в якому його інтереси звертаються не до розуму, а лише до віри, до "християнської релігійної духовності <яка> вдосконалення особистості ставить цілковито в залежність від волі Бога... у постійному звертанні до Нього через молитву" [2, 48], в той час, як малий Мирон являє інтелектуальний потенціал освіти, яка є "антропоцентричною за своєю внутрішньою суттю" [13, 69].

Наявність цих двох різних підходів у ставленні до одного й того самого явища викликає у І. Франка засадничу ідею про необхідність пошуку спільного шляху розвитку думки; ця ідея, гадаємо, зумовлена роздумами письменника над пошуком подолання прірви між інтелігенцією і "народництвом". Малий Мирон тут виступає своєрідною моделлю забезпечення подолання такої прірви, для чого "необхідна була широка мережа національно-освітніх закладів, у яких би готувалася інтелектуально та естетично підготовлена" [14, 63] людина майбутнього, своєрідний "моральний ідеал – тобто ідеальний образ, або прикінцева мета морального розвитку" [15, 26].

Образ малого Мирона у І. Франка – це і образ естетично сформованої людини, яка перебуває в гармонійному зв'язку з природою: "Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, цвітастих луках, поміж широколисті лопухи та пахучий ромен, любить упиватися

солодким запахом росистої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими ґудзиками, яких так і насилає на себе від ніг до голови. А ще річка, через котру з городу треба йти на пастівник, невеличка супокійна підгірська річечка, з глибокими, стрімкими та обривистими берегами, з глинистим дном, з журчачими бродами, котрих дно покрите дрібними плиточками, оброслими м'яким зеленим водоростом, довгим, мов зелені шовкові пасма, – ота річка – то правдива розкіш, то сильна принада для Мирона. Там він цілими годинами любить сидіти, запхавшись в високий зелений косітник або між густе лапасте листя надбережного підбілу" [11: XV, 66].

Цей зв'язок дитини з природою – не пасивний, а, як показує І. Франко, будить думку малого Мирона, змушує його розмірковувати над тим, чому сонце, насправді невелике, батько вважає великим, як воно сходить і як заходить. Його вражає відображення небесної синяви у воді невеликої гірської річечки, і він вважає, що річка завдяки цьому здобула глибінь, й "довго так стояв малий Мирон, то схиляючись, то повертаючись над бродом, але лізти в воду все якось не смів. Усе здавалося йому, що ось-ось серед плиткого камінчастого броду земля розскочиться, і зіне бездонна блакитна глибінь під річкою, між високими берегами, і полетить він у ту глибінь далеко-далеко, щезне в ній, мов трісочка, кинена в глибоку, темну криницю" [11: XV, 67].

Водночас, тут маємо справу з поєднанням у складному сполученні двох почуттів у дитини: просторового та естетичного, іншими словами, маємо справу з "рівнозначністю різних предметів естетичного переживання в одній свідомості" [3, 124].

Письменник також акцентує на тому, що сила образної уяви дитини така велика, аж змінює реальність, проте цього не здатний зрозуміти сусід малого – Мартин, який осуджує Мирона за те, що той, мовляв, "п'ять літ має, а ще броду боїться" [11: XV, 67].

Гадаємо, тут І. Франко прагне показати причину людського щастя і нещастя. Малого Мирона він бачить людиною щасливою – бо той розуміє і відчуває цілісність світу, на противагу сусідові Мартину, який "бачить світ як кінцева, обмежена, суб'єктивна і часткова істота" [4, 274]. На противагу цьому, малий Мирон не підкоряється колективності, а ідентифікується зі світовим, що дозволяє йому "здобути чистоту і об'єктивність бачення навіть у рамках смертного тіла" [4, 276].

Розбудовуючи образ ідеальної особистості, І. Франко звертає увагу на її тяжіння до пізнання. Малий Мирон, прагнучи з'ясувати, якими засобами користується людина в своїй зоровій та слуховій практиці, експериментує над собою: "Зажмурює очі. Ов, не видно нічого. Рознімає: видно й чути. Зажмурює знов – не видно, але чути.

– Еге, так ось воно як! Очима видно, а чим же чути? – Знов рознімає і затуляє рот – чути! Далі очі – все чути. Аж ось прийшла думку – заткати пальцями вуха. Шум-шум-шум. А то що таке? Чути шум, але

не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані. Віднімає пальці – чути кудкудакання. А шуму нема. Другий раз – те саме" [11: XV, 68]. Допитливість дитини, допомагаючи їй розвиватись, як це знову показує І. Франко, не знаходить підтримки в дорослих, навіть у батьків: мати дорікає синові за його цікавість, проте не здатна відповісти на питання: чому людина, яка "усе чує вухами" – не чує водночас "і шум, і кудкудакання": "Тільки як не затикати вух, то чує кудкудакання, а як затикати, то чує шум?" [11: XV, 69]. На це "мати проворкотіла ще щось, але відповіді на те питання не знайшла" [11: XV, 69].

Допитливість малого Мирона стає, як переконливо показує І. Франко, стимулом для роздумів дорослих над відповідями на питання, які визначає саме життя. У пошуках відповіді на ці прості запитання – стимул розвитку людини. Важливим є те, що дитина не хоче йти в життя з готовими відповідями на питання, які визначає саме життя, а прагне знайти пояснення усім життєвим викликам.

І. Франко доводить, що мислення, навіть світогляд дитини "реалізується в її поведінці і діяльності, в її свідомості та мотиваційній сфері" [7, 7]. Нерозуміння природи людини, її здатності до індивідуального бачення світу зумовлює кризу дитини в стосунках із дорослими.

Не оминає І. Франко в оповіданні такої складної теми, як ставлення до релігії. Нагадаємо: малий Мирон за обідом замислюється, "чому тото свята матінка дивиться, дивиться, а капуста не їсть?.." [11: XV, 70]. На думку сучасної дослідниці цієї проблеми у франкознавстві, "І. Франко особливо наголошував на тому, що релігія повинна бути близькою, зрозумілою, відкритою для людини, навіть "вільнодумною", тобто віра і відданість Богові не принижує і не залякує людину, а сприяє її утвердженню як особистості" [5, 22].

Твір завершується роздумом автора оповідання над тим, яке майбутнє в цієї дитини: "Що з нього буде? Який цвіт розів'ється з того пупінка?" [11: XV, 70]. Письменник визначає два можливі варіанти такого майбутнього: "Коли прийдеться такій дитині вік жити під тісною сільською стріхою, без ширшого досвіду, без яснішого знання, коли відмалку нетямучі родичі почнуть натовкати в неї все на такий спосіб, "як звичайно у людей", то їм і вдасться придавити вроджений нахилок до своєрідного; всі невживані і приголомшені здібності дитини заніміють і занидіють у зав'язку, і з малого Мирона вийде кепський господар, або, що гірше, не доразу приголомшена живість та прудкість характеру попре його до злого, не можучи розвинути на добро, – стане він забіякою, ворожбитом, що віритиме у власну привида, і буде туманити людей із щирого серця.

Але коли така дитина натрапить на люблячого і, що головне, не дуже вбогого вітця, котрий схоче і зможе потягнутися з останнього, щоб своїй дитині отворити очі у світ, то тоді – що ж тоді? Чи ви думаєте, що доля дитини стане кращою, так, як звичайно розуміють

люди кращу долю? Коли б не так! У школі дитина хапатися буде науки на диво, впиватися буде нею, як недужий свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки і забажає перевести їх у життя. І стане малий Мирон гарячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під рідні сільські стріхи... Ну, і незавидна чекає його доля! Навістить він і стіни тюремні, і всякі нори муки та насилля людей над людьми, а скінчить тим, що або згине десь у бідності, самоті та опущенні на якімось піддашші, або з тюремних стін винесе зароди смертельної недуги, котра перед часом зажене його в могилу, або, стративши віру в святу, високу правду, почне заливати черв'яка горілкою аж до цілковитої нестями. Бідний малий Мирон!" [11: XV, 70–71].

Ці вектори розвитку особистості визначають усвідомлення І. Франком того, що "ідеал внаслідок своєї нездійсненності не може виступати реальною метою. Він може служити масштабом оцінки і певним вектором руху до мети, але не самою цією метою" [12, 106].

У погляді письменника на перспективу розвитку і становлення малого Мирона як особистості виявляється його філософія позитивізму. Завжди спираючись у своєму художньому мисленні на факт, І. Франко, проте, у творах мистецтва "бачив завдання автора використовувати факт не заради самого факту, а як будівельний матеріал для якоїсь вищої ідейно-естетичної мети" [9, 29]. Письменник, відповідно до позитивної основи мислення, притаманної йому, "орієнтувався на все те, що реально, а не на фантастичне і химерне <...> більшу увагу приділяючи конкретиці очевидних фактів та явищ" [9, 28–29]. При цьому І. Франко завжди враховував, що "людина є активна, вона сама створює середовище свого існування і сама його змінює, якщо воно не відповідає її потребам. Індивід не безсилий перед обставинами... він може бути їх рабом, але може бути і господарем, – це залежить не тільки від соціальних умов, а й від його власної життєвої позиції" [10, 65]. У повісті Т. Шевченка "Близнець", навпаки, зображуються характери, які зазнали посутнього впливу навколишнього середовища, що і визначило їхні долі.

Своїм оповіданням "Малий Мирон" І. Франко спонукає замислитися над суттю добра і зла, над складністю і неоднозначністю людських уявлень про ці поняття, над можливістю вільного вибору людини, над поняттям справедливості, – що постає у центрі уваги й Т. Шевченка.

1. Бабій О. Феномен ідеалу та утопічна свідомість // Світогляд і духовна творчість. – К., 1993. – С. 146–151. 2. Барановський В. Духовність личности: социальный механизм развития. – К., 1995. – 167 с. 3. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. – К., 2000. – Т. І. – 464 с. 4. Золотухина-Аболина Е. Курс лекцій по етике. – Ростов н/Д., 1999. – 384 с. 5. Капран С. Іван Франко про релігію // Українське літературознавство. Збірник наукових праць. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 21–26. 6. Кримський С. Діяльність – дух – культура // Кримський С. Під сиг-

натурою Софії. — К., 2008. — С. 57–77. 7. Лойфман И. О мировоззренческом самоопределении личности // Онтология мировоззрения. — Уфа, 2000. — С. 7–15. 8. Милль Дж. Стюарт. Рассуждения и исследования: политические, философские и экономические // Философия и общество. — 1998. — № 1. — С. 240–270. 9. Савчук Л. Філософія позитивізму в структурі творчого методу Івана Франка // Українське літературознавство. Збірник наукових праць. — Львів, 2006. — Вип. 68. — С. 27–32. 10. Федунь О. Психологічно-соціальний аспект у малій прозі Івана Франка // Українське літературознавство. Збірник наукових праць. — Львів, 2006. — Вип. 68. — С. 64–70. 11. Франко І. Малий Мирон // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т. 15. — К., 1978. — С. 65–71. 12. Черткова Е. Парадигма утопического сознания // Мировоззренческие ориентиры мыслительной культуры. — К., 1993. — С. 103–113. 13. Шевцов С. Философия образования в истории философии // Философия и культура. Сборник научных трудов. — Днепропетровск, 1997. — С. 66–80. 14. Шумило Н. Соціологія "народницької концепції" в українській літературі кінця XIX — початку XX століття // Українська мова і література в школі. — 1991. — № 11. — С. 62–68. 15. Яскевич Я. Человек. Общество. Государство. — Минск, 2003. — 336 с.

**І. Хворостяний, асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

ТРАДИЦІЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ СВОБОДИ: ТВОРІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА Й ПАНАСА МИРНОГО

Стаття покликана дослідити становлення традиції екзистенційного переживання свободи в літературі XIX ст. Простежено динаміку реалізації даного концепту в творчості Тараса Шевченка й Панаса Мирного, його роль для подальшого розвитку української літератури.

Ключові слова: концепт, свобода, романтизм, реалізм.

В статье исследуется формирование традиции экзистенциального переживания свободы в литературе XIX в. Определена динамика реализации данного концепта в творчестве Тараса Шевченко и Панаса Мирного, его роль для дальнейшего развития украинской литературы.

Ключевые слова: концепт, свобода, романтизм, реализм.

The article deals with the tradition of existential sense of freedom in literature of XIX century. Research comprises dynamics of this concept in art works of Taras Shevchenko and Panas Myrnyi, its role for development of Ukrainian literature.

Key words: concept, freedom, romanticism, realism.

В історії української літератури XIX століття посідає особливе місце. Саме в цей час українське письменство здобуває характеристики, за якими можемо означити його як літературу класичну. Вагомі зрушення в сферах національної культури, становлення національного самоусвідомлення (від початкового етноцентристського імпульсу до націєтворчого пафосу, націокультурного розвитку), зображен-